STUDENTFÖRENINGEN

VERDANDIS SMÅSKRIFTER

134.

NORDISK FOLKTRO OCH FORNNORDISK RELIGION

AF HENRIK SCHÜCK.
professor.

(*Första—fjärde tusendet.*)

Stockholm. Albert Bonniers förlag.

Pris: 25 öre.

Omslagets 2:a, 3:e och 4:e sidor torde observeras.

Af Verdandis Småskrifter hafva hittills 134 häften utkommit, omfattande följande ämnen:

1. Om människans ursprung af lektor *G. Adlerz.* 3:e uppl. 45 öre.
2. Dödlighetens aftagande i Sverge och orsakerna därtill af prof. *Curt Wallis.* 2:a uppl. 10 öre.
3. Koranen, Muhammedanernas bibel, af prof. *H. Almkvist.* 3:e uppl. 25 öre.
4. Nutidens arbetssätt af byråingeniör *Karl af Geijerstam.* 2:a uppl. 15 öre.
5. Om öfverläggningar och beslut, en hjälpreda för deltagare i möten och sammanträden, af red. *Axel Svenson.* 9:e genomsedda uppl. 25 öre.
6. Istiden af prof. *A. G. Högbom.* 2:a illustr. uppl. 25 öre.
7. Lars Johan Hierta af bibliotekarien *Harald Wieselgren.* 20 öre.
8. Skolans ställning till religionsundervisningen i Sverge och andra länder af *Anna Whitlock.* 15 öre.
9. Skatterna till staten af red. *Harald Sohlman.* 2:a uppl. 15 öre.
10. Från människosläktets barndom af *Ellen Key.* 2:a uppl. 20 öre.
11. Den industriella arbetarfrågan af skriftställaren *Gustaf Siösteen.* 25 öre.
12. Husdjurens skötsel af folkhögskolläraren *J. F. Hallenborg.* 2:a uppl. 25 öre.
13. Tillståndet i Frankrike före revolutionen 1789 af red. *Otto v. Zweigbergk.* 2:a genomsedda uppl. 25 öre.
14. Voltaire och hans strid mot fördomarna i religion och samhälle af *Hellen Lindgren.* 3:e uppl. 25 öre.
15. Om tanke- och yttrandefrihet af *John Stuart Mill.* Öfvers. af prof. *Hj. Öhrvall.* 3:e uppl. 25 öre.
16. Jorden och solsystemet af prof. *Karl Bohlin.* 2:a uppl. 30 öre.
17. Om pängar af bankfullmäktig *Emil Meyer.* Öfvers. och bearb. af bankdir. *Johan Lilliehöök.* 2:a uppl. 30 öre.
18. Giordano Bruno, en tankefrihetens martyr, af lektor *Johan Bergman.* 2:a uppl. 15 öre.
19. Syndafloden, efter Edv. Suess, af doc. *Gunnar Andersson.* 2:a uppl. 25 öre.
20. Den politiska rösträtten af fil. dr *David Bergström.* 6:e uppl. 25 öre.
21. Färgernas betydelse i djur- och växtvärlden af prof. *G. F. Steffen.* 2:a uppl. 25 öre.
22. Den stora franska revolutionen af red. *Otto v. Zweigbergk.* 2:a uppl. 25 öre.
23. Om förebyggande af eldfara och om eldsläckning af försäkringsdirekt. *Edvard Wavrinsky.* 10 öre.
24. Karl Ifvarsson och landtmannapartiet af litteratör *Emil Svensén.* 20 öre.
25. Huru böra mäjerierna betala mjölken? af *K. F. Lundin.* 20 öre.
26. Folkbildningspolitikern Adolf Diesterweg af *Fridtjuv Berg.* 25 öre.
27—28. Växternas skyddsmedel emot yttervärlden af doc. *B. Lidforss.* 35 öre.
29. Församlingsrätten af v. häradshöfding *Karl Staaff.* 15 öre.
30. Språket, dess lif och ursprung af fil. dr *Karl Ljungstedt.* 2:a uppl. 25 öre.
31. Likbränning eller begrafning? af ingeniör *Per Lindell.* 2:a uppl. 10 öre.
32. Slumpen. Något om sannolikhetsberäkning af fil. dr *Ivar Damm.* 15 öre.
33. Normalarbetsdagen af prof. *Gust. F. Steffen.* 20 öre.
34. Finland af bibliotekarien *Harald Wieselgren.* Med karta. 20 öre.
35. Moralens utveckling af *Ellen Key.* 2:a uppl. 40 öre.
36. Om rättstafningen af biblioteksamanuensen *E. H. Lind.* 15 öre.
37. Irland och Parnell af fil. dr *O. W. Ålund.* 20 öre.
38. Om testamente af v. häradshöfding *Bernt E. Drakenberg.* 20 öre.
39. Konstgjorda gödselämnen af agronomen *G. Berglund.* 25 öre.
40. Industrin och kvinnofrågan af öfveringeniör *S. A. Andrée.* 10 öre.
41. Elden af doc. *Wilhelm Palmær.* 20 öre.
42. Rättskrifningens grunder af prof. *Adolf Noreen.* 25 öre.
43. Kolumbus *och upptäckandet af Amerika* af prof. *Karl Ahlenius.* 15 öre.
44. Folkskalden Robert Burns af *Gustaf Fröding.* 15 öre.
45. Socialismen. En historisk framställning af red. *Hjalmar Branting.* 25 öre.
46. Modersmålet *och dess utvecklingsskeden* af fil. dr *Karl Ljungstedt.* 20 öre.
47. Den svenska nykterhetsrörelsen. af lektor *Johan Bergman.* 2:a uppl. 25 öre.
48. Kulturkampen mellan semiter och indoeuropeer. Ett bidrag till judefrågans belysande, af doc. *Knut L. Tallqvist.* 15 öre.
49. Fredsrörelsen af cand. philos. *Anna B. Wicksell.* 20 öre.

(Forts. å omsl. 3:e sida.)

STUDENTFÖRENINGEN VERDANDIS SMÅSKRIFTER. 134.

NORDISK FOLKTRO

OCH

FORNNORDISK RELIGION

AF

HENRIK SCHÜCK.
professor.

(*Tredje tusendet.*)

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1905

Tager man hänsyn blott till vår äldre litteratur, förefaller det, som om forntidens hedendom snabbt och radikalt utrotats. Medeltidens kristna författare tala väl någon gång i förbigående om den gamla tron, men sina uppgifter låna de nästan aldrig från den lefvande folkföreställningen, utan från böcker, vanligen från Adams af Bremen kyrkohistoria. Detta fenomen är likväl mindre egendomligt, än man vid första blicken är benägen att tro, ty *hvarje* ny religionsform har af litteraturen att döma samma framgång som kristendomen tyckes hafva haft här i norden. De bildade och ledande klasserna tillägna sig nämligen hastigt alla nya moder — i religion, i litteratur, i klädedräkt — och det gamla skicket öfvertages då af det s. k. folket, hos hvilket det sedan för en obeaktad tillvaro. Det är med folkreligionen som med folkvisan och allmogedräkten — den har en gång också varit herremannens.

Hos *vårt* folks djupa skikt, liksom hos andra folk, finnas därför forntidens *alla* religioner aflagrade, ehuru blandade om hvarandra, icke blott asatron, utan äfven alla de ännu äldre religionsformer, som föregått denna. Det bevarade är naturligtvis blott det egentliga folkets *värkliga* religion, icke de högre klassernas *teologi*. Och såsom en dylik öfverklassteologi måste vi räkna Snorres och de isländska skaldernas framställning af våra förfäders religion. Ty denna skaldereligion har aldrig varit de nordiska folkens *tro*, utan var hvad den är: poesi — alldeles

som den religion, som träder oss till mötes i de homeriska sångerna. Öfverhufvud äro de lägre och äldre religionsformerna bättre bevarade än de yngre och högre, emedan det högre aldrig kan blifva *allas* egendom i samma utsträckning som det lägre.

Våra dagars, och isynnerhet den något äldre tidens, folktro ger oss således ett slags profkarta på alla de olika religionsformer, som i förhistorisk tid aflöst hvarandra här i norden. Men i och för sig skulle denna folktro dock säga oss föga, om vi ej hade tvänne andra subsidiära hjälpkällor: skaldereligionen, som dock stöder sig på en värklig folktro, och den komparativa religionshistorien, som ger oss medel att insätta de eljes oförklarliga fenomenen i deras historiska sammanhang. Först genom hänsyn till dessa tre faktorer blir det oss sålunda möjligt att i grunddragen rekonstruera bilden af den religiösa utvecklingens historia i forntidens Sverige.

En dylik bild måste dock blifva mer eller mindre subjektiv. Man rör sig här på osäker mark. Religionshistorien är en alldeles ny vetenskap, och dess nuvarande resultat kunna därför naturligtvis ej göra anspråk på högre rang än af mer eller mindre sannolika *hypoteser*, som helt visst många gånger komma att revideras. Den, som för sina andliga promenader föredrager en ordentligen stenlagd, fast och bred väg, gör därför klokast i att i stället vandra fram på den häfdvunna meningens lugna stråt. *Om* denna breda väg värkligen leder till himmelriket, kan visserligen vara tvifvelaktigt -- enligt de gamla legenderna ledde den icke dit — men den är i hvarje fall bekvämare.

Å den andra sidan är lugn dock icke lifvets högsta goda. Snarare är lugnet ålderdomens och dödens kännetecken, under det att lifvets äro strid och arbete. Den, som älskar lugnet, fruktar tvifvel och föredrager dogmen framför hypotesen, må därför hålla sig fjärran från

de religionshistoriska teorierna, som ännu endast *trefva* efter de rätta svaren.

* * *

Ty redan om de rent fundamentala spörsmålen råder ännu tvist — så om frågan angående religionens första orsak. För min del tror jag, att språket själft här ger oss en anvisning, ty språket är i själfva värket konservativare än all världens teologi, och ordet *gudsfruktan* säger oss, att det varit bäfvan för det okända, hemlighetsfulla, som varit religionens upphof. I de högre utvecklade religionsformerna har väl denna primitiva ståndpunkt ersatts af en annan. Man har här onda och goda väsen, som stå emot hvarandra och af hvilka de onda fruktas och de goda dyrkas, och på en ännu högre ståndpunkt upphör tron på en personlig ond makt. Men den ursprungliga uppfattningen var enligt min mening den, att tillvaron behärskades af väsen, hvilka hvarken kunde kallas direkt goda eller direkt onda, utan närmast farliga d. v. s. af väsen, som människorna framför allt hade att *frukta*.

Denna åsikt har väl blifvit bestridd, bl. a. af den utmärkte religionshistorikern Robertson Smith, men i grunden blir det blott en strid om ord, om man räknar denna demontro såsom en lägre och äldre religionsform eller anser, att värklig religion först *då* föreligger, när människan känner sig stå i förhållande till välvilliga och skyddande väsen. Demontron blir i så fall en förberedelse för den religiösa kulten, och det är ju en smaksak, om man vill eller icke vill inrymma denna förberedelse *inom* själfva religionen.

På samma sätt synes det mig också vara en strid om ord, då man, som några göra, så skarpt skiljer på kult eller dyrkan och magi, genom hvilket väsendet i fråga tvingas att gagna eller åtminstone icke skada människan.

Äfven här förefaller mig magien vara den ursprungliga kulten, och skillnaden mellan båda är enligt min mening blott en skillnad i utveckling, icke en artskillnad. Då demonerna på ett högre religiöst stadium blifvit onda väsen, stälda i motsats till de goda, sjönk kulten af dem ned till otillåten magi. Så t. ex. hade ju Odin under hedendomens dagar en värklig kult, men vände sig sedermera någon kristen till honom, under utförande af samma kulthandling, blef detta magi. Och i hvarje kult ligger otvifvelaktigen icke så litet kvar af magi, d. v. s. bakom den fast reglementerade kulten ligger alltid en känsla af, att guden genom vissa bestämda böneformulär eller genom vissa bestämda ceremonier om icke direkt tvingas att *lyda* människan, så dock lättare bevekes än genom andra böner eller andra ceremonier. Men hvad är detta annat än en modifierad magi, ty magien hvilar ju i själfva värket just på tron på dessa formlers och ceremoniers *tvingande* förmåga? Den enda skillnad mellan magi och kult, som enligt min mening kan upprätthållas, består däri, att magien är en kult af så att säga afsatta gudar, som genom den högre religionens seger sjunkit ned till direkt onda, ej blott farliga väsen. Så t. ex. äro de ännu brukliga källoffren magi, men under hedendomens dagar hörde dessa offer utan tvifvel till kulten.

* * *

En tredje fundamental fråga är den, om monoteism eller polyteism varit det ursprungliga. Den förra åsikten, som ju har ett visst stöd i bibeln, upptogs och försvarades af en mängd framstående religionshistoriker under 1800-talets förra del, hvilka i mångguderiet sågo ett slags degeneration af en urmonoteism. Ännu på den allra sista tiden har en så framstående forskare som Lang, sökt förfäkta denna mening, men så vidt jag kan se, utan fram-

gång. De fall, han åberopat hos åtskilliga vilda folk i våra dagar, bero enligt min mening på lån från kristendomen, och lån från kristendomen är det otvifvelaktigt, då det i den isländska eddadikten Voluspá talas om den mäktige från ofvan, som efter ragnarök skall härska öfver gudar och människor.

Åsikten om en dylik urmonoteism är också öfvergifven af de flesta modärna forskare, men enligt deras mening är äfven den rena polyteismen en senare företeelse — beroende därpå, att begreppet *gudar* öfverhufvud är ett sent moment i utvecklingen. Det ursprungliga är i stället hvad man kallar *polydemonism*, d. v. s. en obestämd mångfald af väsen, af hvilka intet framträder i individuell gestaltning. Strindberg, som har en enastående kontakt med detta primitiva föreställningssätt, har i ett af sina senare arbeten gifvit oss ett ypperligt svenskt uttryck för detta begrepp, liksom han ock i modärn form förträffligt återgifvit naturmänniskans känslor inför dessa väsen.

Som bekant började Strindberg sin författareverksamhet såsom radikal ateist. Så slog han plötsligen om och blef religiös. Men den religion, till hvilken han återgick, var hvarken statskyrkans, filosofiens eller katolicismens, utan religionen i dess mest primitiva form. Han trodde nämligen på hvad han kallade *makterna*. Om dessa makter äro en eller flera, lämnas — såsom namnet antyder — oafgjort. Ibland framträda makterna såsom *ett* väsen, ibland såsom flera, men i så fall såsom väsen, hvilka icke kunna individuelt skiljas, utan värka samfält och med *en* vilja. Oafgjort är också, huruvida de egentligen äro goda eller onda, men i hvarje fall äro de dolska och lömska, och ständigt lura de på sitt rof. Dessa hemlighetsfulla makter framträda närmast såsom ett slags elektricitet, med hvilken åtskilliga föremål äro laddade, och detta drag är särskilt beaktansvärdt, ty just så förestälde sig forntidens vilde de demoniska makter, som behärskade tillvaron.

När vilden såg, huru trädet växte, huru säden spirade upp ur den mörka jorden, när han lyssnade till skogens prassel, till vindens ilar, till vattnets sorl, så förnam han i allt detta yttringar af krafter, hvilkas väsen han visserligen icke kunde förklara, men som just därför fylde honom med bäfvan och vördnad. Föremålen — trädet, stenen eller källan — blefvo för honom heliga, icke emedan de själfva voro gudar, utan emedan de voro fyllda af en — så att säga — helighetselektricitet, emedan »makterna» här drefvo sitt spel och emedan det var farligt att utan vissa skyddande (magiska eller rituella) försiktighetsmått komma vid dem. Vi erinra oss möjligen den israelitiska historien om Ussa och den heliga arken, som från filisteernas land skulle föras till Israel. Vagnen kördes af de rättrogna israeliterna Ussa och Ajo, »men när de kommo till Nakons-logen, räckte Ussa ut sin hand mot Guds ark och fattade i den, ty oxarna snafvade. Då upptändes Jahves vrede mot Ussa, och Gud slog honom därför för hans förseelse, så att han föll ned död där vid Guds ark.» Arken, där Jahve har sin bostad, värkar här således närmast såsom ett elektriskt batteri, som urladdar sig, när det vidröres utan de föreskrifna rituella försiktighetsmåtten.

* * *

Det ursprungliga föreställningssättet var således polydemonism, d. v. s. tillvaron behärskades af makter, som hvarken voro goda eller onda, men farliga, dolska och lömska. De voro ej individuelt skilda och hade därför inga personnamn, utan blott artnamn — såsom det hebräiska *elohim*, en pluralis, som bäst kan öfversättas med »makterna», ehuru »elohim» sedan kom att till betydelsen sammanfalla med Jahve. Dessa makter framträdde såsom ett slags elektricitetsledning i vissa naturföremål, träd, källor, och stenar, och uppgiften var att med besvärjelser eller

magiska ceremonier göra dem oskadliga eller i bästa fall tvinga dem till tjänst.

Frågan är då: hafva vi i norden några rester af detta föreställningssätt hos våra förfäder — ett föreställningssätt, som kanske ligger årtusenden bakom asatron?

Jag vill då först fästa mig vid några *namn*, som alldeles motsvara det hebräiska elohim. Äfven nordiskt finnas några *blott i pluralis* förekommande beteckningar för dessa makter, hvilket visar, att de uppfattats såsom en individualitetslös mångfald. Dessa äro *bond, hopt* samt framför allt *regin* och *rogn*. Hit hör ock *god* — vårt *gud* — som älst var ett plurale neutrum, som troligen först sedermera erhöll en singularform och slutligen — genom kristet inflytande — förvandlades till maskulinum. I den litteratur, vi känna, hafva dock dessa *god* och *regin* redan fått en mer eller mindre bestämd betydelse af *gudar* i motsättning till andra väsen af lägre rang. Men andra grupper af makter finnas, som bättre bevarat den polydemoniska karaktären — alfvar och älfvor, dvärgar, tomtar, skogs- och sjöjungfrur, näckar, strömkarlar, disir o. s. v. För alla är gemensamt, att de blott förekomma i flock och farnöte samt således sakna alla egennamn, med ett ord: att de äro polydemoniska väsen. Se vi t. ex. på folktrons dvärgar, finna vi, att de ännu ganska väl bevarat den ursprungliga karaktären. Stundom äro de af sig självfva tjänstvilliga, ej sällan visa de sig tacksamma för visad välvilja, ofta måste de dock tvingas att tjäna människorna, och välviljan förbytes då till lömsk illvilja och ett visst tjufpojksaktigt begär att skada. De förmå mycket, men de äro ingalunda allsmäktiga, och ofta äro de självfva i behof af hjälp af människorna — allt drag, som lefvat kvar från den uråldriga polydemonismen.

Dessa väsen i vår ännu lefvande folktro äro dock icke af *samma* art, utan liksom hos andra folk söderfalla de i *två* grupper, hvilka båda äro uråldriga: naturväsen,

som — för att använda ett yngre uttryckssätt — »bebo» källor, strömmar, stenar eller träd d. v. s. dvärgar, näckar, strömkarlar, skogs- och sjörån, *eller* äro de *de dödes andar* såsom disir, tomtar, gengångare och älfvor.

Denna tro å ena sidan på naturdemoner, å den andra på de dödas andar möter oss hos alla folk, hos israeliter lika väl som hos nordbor. Så t. ex. dyrkade kananiterna stenar och träd — eller rättare de väsen, som höllo till i dessa föremål t. ex. El (en sten i Sikem), El Olam (en tamarisk i Beerseba) o. s. v. Men därjämte dyrkade de 'obôt eller de dödas andar, hvilka äfven *sedermera* — då denna kult genom Jahve-religionens seger blifvit otillåten — genom magiska konster frambesvuros att från sitt underjordiska hem gifva upplysningar om framtiden; en dylik dödsande var det, som Saul frambesvor i Endor strax före sitt nederlag. I norden möta vi samma företeelse. Genom asareligionens seger hade väl äfven hos oss denna kult blifvit otillåten, men likväl visa sagorna, att man då och då tog sin tillflykt till denna äldre religion; så frambesvärjer Svipdag i en eddadikt sin moder Groa ur grafven, och i Hervararsagan frammanar Hervor på samma sätt sin fader Angantyr.

Själfva hufvudfästen till dödsandarnas ära hade dock blifvit oberörd af asareligionens seger, och i detta fall hafva vi en slående parallel inom den forngrekiska religionen i den s. k. Anthesteriefästen. »Under dessa fästdagar — säger Lehmann — packade den bildade atenaren så att säga in allt, hvad hans kultur hade gifvit honom i teoretisk insikt och praktiskt förnuft. Han väntade de dödas ankomst, fruktade spöken på ljusa dagen, strök beck på dörrposterna och gick med törneblad i munnen för att skydda sig mot gengångare, liksom han satte fram maträtter i sitt hus, som familjens döda medlemmar skulle hålla till godo med, till dess att han på aftonen dref dem på dörren — kort sagt: han bar sig hela dagen åt som

en papuaneger.» Men en alldeles liknande fäst var det nordiska *disablotet,* hvars namn vi ännu hafva kvar i den blotet åtföljande marknaden *Disatinget* eller *Distingen* i Uppsala.

För att förstå innebörden af denna fäst, som icke närmare beskrifves af de gamla nordiska författarne, behöfva vi blott taga hänsyn till det sätt, på hvilket den firades af andra folk — ty företeelsen är allmänmänsklig.

En gång om året firas i Japan under tre dagars tid en vacker och stämningsrik fäst, som bl. a. beskrifvits af Lafcadio Hearn. Det är den s. k. lyktfästen till de dödas minne. På kvällen fästens första dag tändas små ljus på gatorna framför hvarje hus för att själarna skola hitta vägen till sina gamla hem och för att visa dem, att de äro väntade och välkomna. Och så lagar man mat åt de döda — icke kött, ty det tycka själarna ej om. När dödsgillet slutligen är tillända och själarna kunna tänkas vara mätta, ställer man till ett väldigt oväsen i huset för att antyda för gästerna, att det nu är tid för dem att bryta upp, och därpå tändas ljusen ånyo för att lysa de bortdragande själarna på vägen.

Liknande är bruket i Kina. Två gånger om året begifver sig hvarje familj till fädernegrafven, på hvilken man då sätter all slags mat jämte de kinesiska matpinnarna, som på ett så förträffligt sätt motsvara europeernas knif, gaffel och sked. Men icke nog med att man på detta sätt håller gille för skuggorna — man vill också gifva dem medel att på egen hand fortsätta detta fästlif, och i det syftet bränner man vid grafven små papperslappar, som skola föreställa sedlar, hvilka genom denna ceremoni tänkas öfverlämnade åt de döda, att de med dem må köpa sig kläder och föda.

En dylik måltid gåfvo också de gamla inderna för sina döda. På grafven gjordes tre urholkningar och i dem lades maten, hvarpå den offrande sade: »Glädjen eder, I fäder,

må hvar och en taga sin del.» När så måltiden tänktes vara slut, skakade han sin mantel, på det att icke någon ande skulle sitta kvar i dess veck, och sade: »Gå nu bort, I fäder, på edra gamla vägar. Om en månad kunnen I komma igen och äta edert offer.»

Liknande fäster firades af perserna, af greker och romare, och en dylik fäst var ock den hedniska julen här i norden. Tyvärr vet man ej med säkerhet, när denna inföll. Troligtvis var den dock icke bunden till någon viss dag, ty den tiden förstod man sig ej på astronomiska beräkningar. Men med all sannolikhet hölls den vid midten af januari, och i samband med julen stod disablotet och disatinget. Då sedan kristendomen infördes, skildes de åt, så att disatinget eller distingen flyttades fram till kyndelsmässan i februari, under det att julen däremot fördes tillbaka i tiden — till den 25 dec., den kristna juldagen.

Sambandet med disatinget är af intresse, ty detta namn ger oss en bestämd upplysning om hela fästens ursprungliga karaktär. *Disir* betyder nämligen *de dödas andar* och *disablotet* offret till dessa dödsväsen. En rest af ett dylikt disablot torde än i dag finnas kvar — det grötfat, som bonden om julnatten sätter ut åt tomten. Ty hustomtarna äro med all sannolikhet gamla disir, familjeandar, närmast motsvarande romarnas penates, och karaktäristiskt för dessa dödsandar till skillnad från naturväsen som strömkarlar o. s. v. var just, att man gaf dem offer af mat och dryck. Ett dylikt matoffer ger oss således en bestämd upplysning om tomtarnas ursprungliga väsen.

* * *

Redan på denna primitiva ståndpunkt fanns det således en viss skillnad emellan de »makter», som behärskade människolifvet, visserligen ej på makterna *inom* samma

grupp, men mellan de olika grupperna. Några voro dödsandar, andra naturväsen. Alla voro de farliga, men till förfädrens andar stod man dock i ett mera sympatiskt förhållande än till naturdemonerna. Genom mat och dryck, ett vördnadsfullt uppträdande m. m. kunde man få dessa till vänner. Med naturväsendena var detta visserligen också möjligt. Äfven åt dem offrade man — i källorna kastade man ned smycken och dränkte man människor, i träden hängde man hundar, hästar och människor, öfver stenarna göt man offerblod o. s. v. — allt tydligen i afsikt att blidka de väsen, som hade sitt tillhåll i dessa naturföremål. Men för det första höra vi ej talas om dessa offer, förrän de individualitetslösa demonerna redan stå på gränsen till personliga gudar. För det andra äro dessa offer ej matoffer, utan afse snarast en kraftöfverföring: att ge t. ex. trädet ny lifskraft genom att — medels hängningen — i trädet så att säga inympa offrets själ. Slutligen synas ceremonierna här, på den äldre ståndpunkten, hufvudsakligen hafva gått ut på att skrämma och jaga bort dessa farliga väsen. *En* dylik ceremoni kan jag här anföra, då den delvis ännu lefver kvar.

Alla känna vi folktron om dvärgen, som förstenas, då hans blick träffas af den uppgående solen, om jätten eller trollet, som då spricker o. s. v. Den folktro, som ligger bakom dylika sägner, är tydligen allmänmänsklig: att solen, blixten eller öfverhufvud elden har förmåga att jaga bort de onda demonerna. Tor, blixtguden, är därför alla trolls, dvärgars och jättars farligaste motståndare, och med sin vigg eller hammaren Mjolner nedlägger han dessa mänsklighetens fiender. Ungefär samma verk utför inom den grekiska mytologien Apollon med sina pilar eller solstrålarna och Zevs med sina viggar. Men då man vid nattens inbrott icke längre hade någon hjälp af den naturliga elden eller solen, måste man skaffa sig en konstgjord och upptände då stora bål, som hade samma upp-

gift: att förjaga och skrämma nattens onda vättar. Särskilt var det en natt, då alla dessa onda andar voro lösa, Valpurgis, häxnatten, Valborgsmässoaftonen, och därför förstå vi också, hvarför eldbålen den kvällen flamma öfver hela Upplandsslätten. I detta ännu existerande bruk hafva vi således en rest af en magi, som är vida äldre än asatron.

Men det var ej nödvändigt att i detta syfte använda elden själf. Man kunde ock begagna sig af en eldsymbol, ett tecken för solen eller blixten. Och dylika tecken, solskifvan eller solljuset samt hammaren, finna vi öfver allt — på de egyptiska templen likaväl som på nordiska monument från brons- och järnåldern. Förut ville man häri se vittnesbörd om en solkult. Men någon nordisk solkult har troligen aldrig funnits. Solhjulet är visserligen en symbol för solen, liksom hammaren för blixten, men magiska tecken, alldeles motsvarande dem, som italienaren än i dag gör, då han vill afvända t. ex. »det onda ögat», och de visa ingalunda, att man här i norden dyrkat solen.

Ungefär på samma sätt måste vi döma om den s. k. solvagnen från Trundholm i Danmark, en leksaksvagn från bronsåldern på sex hjul, dragen af en häst och uppbärande en förgyld bronsskifva. Denna skifva är med all sannolikhet en symbol för solen, men åtminstone i mina ögon har Lehmann absolut rätt, då han i denna vagn ser icke någon kultbild, utan ett magiskt instrument, afsett att framkalla solsken eller möjligen drifva bort onda andar. Genom att låta denna solvagn rulla fram, liksom suggererade man solen att själf rulla fram på himlen, och tanken i all kult ligger just i en dylik suggestion: man vill liksom locka naturen att göra efter, hvad man själf gör. Men därför behöfver man ej antaga, att den tidens människor uppfattat solen såsom en gud, som de dyrkat. Regnet, som man genom en liknande suggestion trodde sig kunna framkalla, har aldrig ansetts som gud, och för

bronsålderns danskar kan solen mycket väl hafva varit hvad den än i dag är för den danske bonden: en naturföreteelse, som är af stor vikt för landtbruket.

* * *

Nordbon trodde således på makter, som visserligen kunde delas i vissa grupper, men som inom dessa grupper saknade all personlig invididualitet och endast uppträdde kollektivt. De voro framför allt *farliga* och religionen bestod därför i guds*fruktan* — en ståndpunkt, som i språket lefvat kvar långt efter denna tid; ett bland Odins binamn var *Ygg* eller den *förfärlige*, och en annan gud, som mycket dyrkats i Sverige och hvars namn lefver kvar i staden Sköfde, var *Skade* eller *skadegöraren*. Visserligen kunde dessa väsen bevekas genom offer, men minst lika säkert var att skrämma dem. Ty ehuru mäktigare än människor voro de ingalunda allsmäktiga, och genom magien kunde i hvarje fall deras inflytande neutraliseras. Trollmannen, som satt inne med denna kunskap, måste därför på detta skede i utvecklingen hafva haft en ytterst betydande maktställning.

Frågan blir då: huru utvecklade sig denna polydemonism till gudatro, d. v. s. huru uppstodo individuella gudar ur dessa individualitetslösa grupper af »makter». Svaret härpå kan blott gifvas af den komparativa religionshistorien, och den, som gifvit det, är den snillrike tyske filologen Herman Usener. Han har nämligen påpekat tvänne mellanformer mellan de individualitetslösa grupperna och de personliga gudarna. Dessa mellanformer benämner han *ögonblicksgudar* och *särgudar*. De förra äro väsen, hvilka få en viss individuell existens, men blott för det ögonblick, man behöfver dem, och ögonblicket därpå åter sjunka ned i den obestämda totaliteten af »makter», som ej hafva något namn eller något bestämt vä

sen. Ett steg högre upp stå särgudarna, dii certi, som de kallas hos romarne, i hvilkas mytologi de först iakttogos. Det betecknande för dem är att de hafva ett helt litet specialområde för sin värksamhet; de äro, för att begagna en bild från våra dager, icke läkare för alla sjukdomar, utan specialister. Så t. ex. bestod sig romaren med icke mindre än *tolf* olika gudar för plöjning och sådd, och hvar och en af dessa hade sitt lilla speciella ämbete. Vidare fanns det en särskild gud för åkerns gödslande, för tröskningen o. s. v.; hästarna hade sin gudinna, nötkreaturen sin, bina sin o. s. v., och såsom Usener påpekar, hafva dessa specialgudar — trots kristendomen — fortlefvat hos de romanska folken, endast att de nu blifvit helgon. Så t. ex. botar S. Agatha för underlifslidande, S. Apollonia för tandvärk, S. Blasius för halsåkommor o. s. v., S. Crispinus är patron för skomakarna, S. Cosma och Damiano för läkarne, S. Eligius för smederna; gässen hafva sitt helgon, bina sitt, hästarna sitt o. s. v.

Egentligen är det hos romarne, som dessa särgudar iakttagits, men de finnas ock hos litthauer och letter, och med stor skarpsinnighet har Usener uppvisat, att rester af denna ståndpunkt återfinnas äfven hos grekerna. Inom den egyptiska religionen har detta »särguderi» — om uttrycket kan användas — påvisats af en ung norsk filolog och religionshistoriker Schencke.

* * *

För min del tror jag, att icke häller den nordiska mytologien saknar *alla* spår af detta skede i den religiösa utvecklingen. Betecknande för dessa särgudar är, att de icke hafva några värkliga nomina propria, utan kallas med de namn, som beteckna deras värksamhet. Så heter den romerska gödslingsguden Sterculinius, insåningsguden Insitor afmejningsguden Messor o. s. v. Och ett dylikt

namn är otvifvelaktigt *Tor-dånet* (tyska: *Donner*), ehuru Tor sedermera blifvit ett rent nomen proprium. Men dånet är blott en enstaka företelse vid ett oväder, och vi skola då se efter, om vi icke hafva några andra särgudar inom samma grupp — »ovädersgruppen» kunna vi ju kalla den.

Först vända vi oss då till ett gudapar, som endast helt flyktigt omnämnes i de mytologiska källskrifterna och då i samband med Tor, nämligen guden Fjorgynn och gudinnan Fjorgyn. Rent språkligt motsvarar Fjorgynn den indiske guden Parjanya, som är Veda-tidens enda egentlige regngud, och språkligt motsvarar namnet också litthauernas Perkunas, en oväders- och åskgud. Hvarken Parjanya eller Perkunas äro längre särgudar, båda äro värkliga, personliga gudar, hvilka hafva ärft särgudarna inom sin klass. Men en gång hafva äfven de stått på denna lägre ståndpunkt och varit blott regngudar. En dylik regngud har förmodligen också dess nordiske namne Fjorgynn en gång varit, men mindre lifskraftig än Parjanya och Perkunas har *han* måst afstå sin existens åt Tor. Nordiskt har således »dånaren» ärft »regnaren» under det att »regnaren» hos inder och litthauer ärft »dånaren».

En annan gestalt inom denna krets är Tialfe. Namnets betydelse är dunkel — helt naturligt, då det förmodligen härrör från den urindoeuropeiska tiden. Men hans värksamhetsområde synes emellertid i viss mån hafva förblifvit detsamma som i den älsta tiden. Den isländska sagan låter honom nämligen springa i kapp med tanken. Visserligen segrar han icke, men äfven Utgardaloke måste erkänna, att han åstadkommit ett högst anmärkningsvärdt kraftprof. Det utmärkande för Tialfe synes således vara hans snabbhet, och då han nu i sagan ständigt uppträder som Tors eller dånets följeslagare, vill man gärna i honom se en gammal särgud för *blixten*. Detta antagande bestyrkes af den berättelse, som inleder Gutasagan. Enligt denna

var det nämligen Tielfvar — den gottländska motsvarigheten till Tialfe — som först förde elden till Gottland, och då nu elden, enligt det gamla och väl också riktiga föreställningssättet, kommit till jorden från himlen eller genom blixten, stämmer denna saga förträffligt med den isländska. Men lika litet som majoriteten bland de gamla särgudarna har Tialfe kunnat bestå i kampen för tillvaron. Äfven på honom har Tor segrat, och Tialfe har sjunkit ned till åskgudens tjänare.

En fjärde dylik särgud hafva vi utan tvifvel i Tialfes syster Roskva eller som ordet äldre löd: Vroskva. Namnet synes vara besläktat med det gotiska *vrisqvan* = *bära frukt*, och att döma häraf har hon varit en särgud för regnet i dess egenskap att skänka äring. Men äfven hon har i den fornnorska mytologien upphört att vara en gudinna och har i stället förvandlats till Tors tjänarinna.

Andra gudar inom denna grupp dölja sig ännu mer i skymundan, de hafva blifvit blott namn, som sedan t. o. m. fått en annan betydelse såsom *Bilskirner* = »det ögonblickliga skenet», namnet icke på en person, utan på Tors palats; andra såsom *Bileygr* = »den med den ljusvibrerande blicken», *Skirner* = »den skinande», *Svipdag* = »det rörliga ljuset» hafva lefvat kvar, ehuru blott inom gudavärldens underklass.

* * *

Tron på dylika särgudar dröjde dock i viss mån kvar också under asareligionens dagar, och om de olika gudarna upplyser t. ex. Snorre, att *en* var lämplig att åkalla i *en* situation, en annan i en annan; Frey t. ex. var god att påkalla för årsväxt, Freyja i kärleksangelägenheter, Niord vid sjönöd o. s. v. Ibland kunde det naturligtvis vara svårt att afgöra, till *hvilken* gud man i ett specielt fall skulle vända sig, och den enda utvägen var då att

lotta om saken. Åtminstone berättar Adam af Bremen, att svenskarna vid kritiska tillfällen plägade, tydligen genom lottning, utvälja en gud af de många, de dyrkade, och anropa honom. Lyckades företaget, föredrogo de då honom framför de öfriga.

Våra legender från medeltiden visa, att denna tro fortlefvat trots kristendomen. *En* dylik handlar om en norsk kanik, som en dag fick så häftig näsblod, att hans vänner trodde, att den fromme mannens sista stund var kommen. I denna nöd beslöto de då att draga lott om det helgon, till hvilket han för sitt tillfrisknande skulle aflägga ett löfte. Tre lotter togos, en för S. Olof, en för S. Birgitta och en för S. Nicolaus Hermanni i Linköping. När man sedermera drog, befanns det, att S. Nicolaus vunnit. Kaniken gjorde då ett löfte att vallfärda till Linköping, och i samma stund afstannade blodströmmen.

Ett annat exempel på samma helgons undergörande förmåga handlar om en hustru, som led af en mycket häftig hufvudvärk. En af grannarna rådde henne då att dra lott om, huruvida hon skulle vända sig till S. Nicolaus, S. Birgitta eller S. Ingrid. Förslaget vann bifall, och tre gånger å rad föll lotten på S. Nicolaus, som också mycket riktigt botade hufvudvärken. Tanken, som ligger bakom denna legend, är onekligen densamma som den, hvilken döljer sig bakom den gamla tron på särgudar: det finnes en speciell gud, som botar t. ex. hufvudvärk, och uppgiften är då närmast att söka rätt på honom i hela den oändliga skaran af särgudar.

Också nordiskt hafva vi således haft en mängd särgudar med ett obetydligt värksamhetsområde. Men utvecklingen från dessa halft opersonliga väsen till värkliga, personliga gudar är lätt att föreställa sig. Ju högre kulten utvecklar sig, ju flera behof får människan och ju mäktigare vill hon ock göra sina gudar. Vägen till en dylik maktökning var mycket enkel och bestod däri, att man

hos en enda särgud förenade alla de egenskaper, som förut varit fördelade på en hel grupp dylika väsen. Så har det också gått i norden. Genom att ärfva en följd af besläktade särgudar, »blixten», »det ögonblickliga skenet», »fruktgifverskan», »regnaren», »krossaren» samt troligen ännu en mängd andra blef »dånaren» en personlig gud, blef Tor. Ju bestämdare han uppfattades såsom ett rent personligt väsen, desto mera löstes han också från den naturgrund, ur hvilken hans väsen vuxit fram. Ty den Tor, som vi känna, är ingalunda blott åskan, fattad såsom gud, ej en gång blott och bart en åskgud, utan ett rent personligt väsen, som har egenskaper och uppgifter, hvilka alls icke sammanhänga med hans ursprungliga karaktär af åskgud; han är människornas skyddsherre, äktenskapets vårdare m. m. Med andra ord: endast det faktum, att han vid sin sida äger andra gudar, skiljer honom från monoteismens gud, ty i och för sig är han lika personlig som denne.

* * *

Utvecklingen från polydemonism mot monoteism är således klar, men å den andra sidan värkade denna tendens icke utan allt motstånd. Ty alldeles samtidigt gör sig en rakt motsatt strömning gällande, en strömning från monoteism och mot en ökad polyteism, d. v. s. en tendens att göra de få hufvudgudarna till ännu flera. Denna tendens värkade på flera vägar.

Som bekant hade israeliterna en stamgud, Jahve, och moabiterna en, Kemos. Israeliten dyrkade därför icke Kemos och moabiten icke Jahve. Men å den andra sidan förnekade de ingalunda den fientliga stamgudens existens och icke häller hans makt — nämligen öfver stamområdet. För en *eröfrarstat* som t. ex. Rom ledde detta åskådningssätt till åtskilliga egendomliga politiskt-religiösa konsekvenser. Då romarne eröfrat ett område, trädde de

därmed ock i förhållande till detta områdes gud eller gudar, och det gälde då att ställa sig väl med dem, ty ehuru besegrade kunde de alltid blifva farliga. De kloka romarne införde då i Rom en kult af det eröfrade landets gudar, som således blefvo romerska, i och med det att deras land blef romerskt, och Salomos i konungaböckerna så klandrade mångguderi berodde antagligen på samma föreställning; de gudar, som på hans tid dyrkades i Jerusalems tempel, voro nämligen gudar just för de stammar, som af David inkorporerats i Israels rike.

I forntidens Sverige har antagligen samma fenomen upprepats. Bland de gamla gudarna möta vi t. ex. Veratyr och Gautatyr. Men Veratyr betyder ingenting annat än verarnes eller virdarnes d. v. s. småländingarnes gud, och på samma sätt betyder Gautatyr blott gautarnas eller götarnes gud. Då nu dessa dyrkats icke blott af småländingar och götar utan i hela Sverige, troligen i hela norden, beror detta utan tvifvel på politiska förhållanden, som vi numera ej känna, men som varit likartade dem, som i Rom och Palestina ledde till ett liknande resultat. I ett annat fall har värkligen traditionen, ehuru i förvirrad form, bevarat ett minne af en dylik politisk-religiös kontrovers, nämligen sagan om striden mellan asar och vaner. Som jag i ett annat arbete visat hafva vanerna varit icke gudar, utan ett folk, som dyrkat Nerthus eller Niord, och detta folk råkade i strid med ett annat, som dyrkade asagudar. Resultatet af striden tyckes hafva blifvit ett slags allians, genom hvilken de förut stridande folken upptogo hvarandras gudar. På så sätt kommo vanagudarna in i asarnes Olymp.

* * *

Här hafva vi således *en* väg, på hvilken de fåtaliga stamgudarna utvecklade sig till många. Men äfven andra

finnas. Inom den religiösa kulten erhöll stamguden en mängd binamn, epitet, af hvilka många voro lånade från de gamla särgudar, som gått upp i den personlige guden, andra åter voro uttryck för de nya, ofta etiska, egenskaper, som man tilldelade guden. Men då kunde det inträffa, att dessa binamn så småningom lösgjorde sig från guden och till sist fingo en självständig existens. Ett dylikt *binamn* är enligt min mening *Heimdal.* Men innan jag går vidare, må det tillåtas mig att göra en kort digression.

Vi veta alla, att gudarna hos åtskilliga folk, bl. a. egyptier, älst tänktes i djurgestalt, och samma fenomen möter oss också — såsom bl. a. professor Wide visat — i den älsta grekiska mytologien, ehuru detta drag där är så godt som utplånadt. Men ett *minne* af detta skede hafva vi dock i det attribut, som alltid tilldelas guden t. ex. Dionysos' bockhud; eller det djur, som följer honom t. ex. dioskurernas hästar; eller slutligen i namnet på gudens präster eller prästinnor t. ex. föl, tjurar, vargar, delfiner. I mitt nyss omtalade arbete har jag sökt visa, att samma företeelse också möter oss här i norden: Tor *var* älst en bock, Odin en häst, en annan gud en fågel o. s. v.

Se vi nu på namnet Heimdal betyder namnet antagligen »den med de skinande, bågformiga hornen», och namnet antyder således, att Heimdal liksom Tor älst haft bockgestalt. Vi skola då undersöka de öfriga uppgifter, vi hafva i litteraturen, för att se, om dessa bekräfta eller vederlägga denna tolkning.

För det första kallas Heimdal Hallinskide eller som Falk öfversätter detta ord: »den, som har krumma, bakåtböjda horn», och bland Eddans namn på bocken förekommer också mycket riktigt Hallinskide. För det andra säges *Heimdals hufvud* heta *svärd*, och *hufvudet* kallas *Heimdals svärd.* Men bockens »svärd» är ju onekligen

hans hufvud, ty på detta sitta hornen, med hvilka han stångas. Icke mindre än tre olika omskrifningar betecknar honom således såsom en bockgud. Men då Tor också älst tänktes såsom en bock, blir konsekvensen onekligen denna: antingen har den nordiska mytologien bestått sig med två olika bockgudar eller också äro båda en och samma. Af dessa båda alternativ är det senare det ojämförligt sannolikaste, och denna sats styrkes ytterligare af en mängd andra skäl, som jag här nödgas förbigå.

Den följande utvecklingen är lätt att förstå. Heimdal var ett urgammalt epitet för Tor, gifvet på en tid, då guden ännu tänktes värkligen hafva bockgestalt. Men så försvann denna djurkaraktär hos gudarna, de förmänskligades, särskilt inom den höfviska dikten, och epitetet lösgjorde sig därför så småningom från guden samt började att få en själfständig, personlig existens. Samtidigt måste man hafva känt ett behof att i namnet inlägga en annan betydelse, ty hvarför — frågade man nu — skulle guden kallas för »bock». Denna *nya* betydelse var *här* lätt funnen, ty Heimdal *kunde* också betyda »den skinande bågen», »jordbågen». Denna båge åter kunde blott vara en: regnbågen. Men då hans namn betydde eller ansågs betyda regnbågen, var det blott en naturlig slutsats, att man gjorde honom till regnbågens gud eller vaktare, och liksom Tor skyddade gudavärlden mot jättarna, fick Heimdal till uppgift att skydda gudabron mot bärgresarna.

De *stora* gudarna splittrade sig således i följd af sina epitet i flera. Ofta synes detta hafva berott på lokala förhållanden. I en trakt blef guden bekant under det ena namnet, i en annan under ett annat. När sedan dessa orter gingo upp i en enda stat och denna stat erhållit sin — för att begagna ett djärft uttryck — statskyrkliga Olymp, upptogos båda gudarna i denna, utan att man anade, att de två i själfva värket voro en och samma.

* * *

Här hafva vi således en riktning mot en allt större och större mångfald. Men den riktning mot enhet inom gudavärlden, som röjer sig i särgudarnes försvinnande och ersättande med personliga gudar — den riktningen fortfor alltjämt att värka. Undersöker man den isländska mytologiska litteraturen, stöter man öfverallt på, hvad jag skulle vilja kalla »döda gudar» d. v. s. gudar, hvilka en gång dyrkats, men vid hedendomens slut redan voro bortglömda. Anledningen till att dessa glömts var densamma, som vi nyss iakttogo vid särgudarna. Dessa gamla gudar hade nämligen gått upp i och ärfts af yngre och lifskraftigare, särskildt af Odin, som i detta fall kan karaktäriseras såsom den store gudadråparen. En eddadikt, Grimnesmal, uppräknar alla de olika namn, under hvilka han är känd, ett par tjog namn, men nästan hvart och ett af dessa betecknar en gammal gud, som fått offra sin existens åt den lyckligare medtäflaren. Och dessa gudar voro icke såsom särgudarna väsen af *samma* art, utan ofta af *olika*, och i följd däraf är också Odinsgestalten så svår att analysera, emedan han i sig innefattar en hel gudavärld. Han har identifierats med virdarnes gud och med gautarnes gud, vi finna hos honom drag af en vindgud, en dödsgud, en stridsgud, en trädgud, en underjordisk gud, en himmelsk gud, en hästgud o. s. v., just emedan alla dessa olika äldre gudar gått upp i Odinsgestalten. Mer än någon annan nordisk gud representerar han därför den fornnordiska spekulationens tendens mot monoteism, och särskilt skarpt framträder detta drag i skalde-religionen d. v. s. i de högre klassernas åskådningssätt. I detta är han nämligen icke — såsom utan tvifvel inom folkreligionen — en bland många likar, utan han är gudarnes konung, »allfadern», som, så vida den nordiska hedendomen fått fortlefva, sannolikt kommit att inom denna intaga samma ställning som Zeus inom den romerska kejsartidens filosofiska religion, d. v. s. såsom den

ende guden, i förhållande till hvilken de öfriga blott äro olika uppenbarelseformer.

Men ännu in i det sista värkade äfven den motsatta tendensen, tendensen mot polyteism. Den röjer sig dels däri — såsom jag redan påpekat — att en gud splittrar sig i flere såsom Tor i Tor och Heimdal, Freyja i Freyja, Idun, Gerd, Gefion m. fl., dels däri att rena abstraktioner personifieras såsom t. ex. skaldekonstens gud Brage. Jag kan anföra ännu ett exempel. Älst fanns det en hel grupp af individualitetslösa ödesgudinnor, nornorna, men så småningom kondenserade sig dessa till en enda: (nordiskt) Urd eller (angelsaksiskt) Wyrd. Men därmed var utvecklingen icke afstannad. Den tendens, som finnes i alla religioner att skapa triader af gudar, »treenigheter», gjorde, att man ur den ensamma Urd utvecklade tre ödesgudinnor Urd, Verdandi och Skuld. Men Verdandi, vårt »vardande», är blott ett personifieradt participium, som för öfrigt betyder alldeles detsamma som Urd.

Vi se således — för att sammanfatta allt det sagda i få ord — att hos våra förfäder, liksom hos andra folk, den ursprungliga religionen varit polydemonism, att denna polydemonism, genom tron på särgudar, utvecklats till polyteism och att denna polyteism i sina högsta utvecklingsfacer tenderat till monoteism, men en monoteism, som ända in i det sista hade att kämpa mot den allt jämt lifskraftiga polyteistiska tendensen. Och i själfva värket fortlefde denna polyteism under hela medeltiden, ty helgonkulten kan ju knappast anses vara något annat än mångguderiet i kristnad form, och såsom jag sökt visa har äfven polydemonismen funnit en fristad i vår folktro.

(Forts. fr. omsl. 2:a sida.)

50. **Billigare järnvägsresor** af järnvägskontrollör *Karl Trotzig.* 20 öre.
51. **Husdjurens yttre sjukdomar och deras behandling.** Råd och anvisn. af prof. *John Vennerholm.* 25 öre.
52. **Socialdemokratin,** *dess uppkomst och utveckling,* af *A. Danielsson.* 25 öre.
53. **Almanackan och tideräkningen** af prof. *C. V. L. Charlier.* 25 öre.
54. **Om naturkrafternas växelvärkan** af *Hermann von Helmholtz.* Öfvers. af prof. *Hj. Öhrvall.* 2:a uppl. 35 öre.
55. **Individualism och socialism** af *Ellen Key.* 2:a uppl. 40 öre.
56. **Progressiv beskattning af inkomst och förmögenhet** af prof. *Knut Wicksell.* 2:a uppl. 35 öre.
57. **Slafveriet i antiken** af lektor *Johan Bergman.* 2:a uppl. 25 öre.
58. **Häxeriet och häxeriprocesserna** af med. dr *Anton Nyström.* 15 öre.
59. **Om psykisk uttröttning** af prof. *Hj. Öhrvall.* 2:a uppl. 25 öre.
60. **Norge** af bibliotekarien *Harald Wieselgren.* 25 öre.
61. **Folkundervisningens anpassning till den modärna kulturen** af läraren *Nils Ohlsson-Hörle.* 25 öre.
62—63. **Om tobak** af prof. *C. G. Santesson.* 45 öre.
64. **Våra torfmossar** af doc. *Rutger Sernander.* 2:a uppl. 25 öre.
65. **Om naturvetenskapernas betydelse för världsåskådningen** af byråingeniör *Karl af Geijerstam.* 2:a uppl. 15 öre.
66. **Om sjukdomar hos sädesslag och andra kulturväxter** af lektor *Karl Starbäck.* Med 21 bilder. 35 öre.
67. **Bildning** af *Ellen Key.* 2:a uppl. 20 öre.
68. **Astronomi och kultur** af prof. *C. V. L. Charlier.* 15 öre.
69. **Sverges inre tillstånd under Karl XII** af lektor *Hugo Larsson.* 25 öre.
70. **Bärgens uppkomst** af doc. *Carl Wiman.* Med 25 fig. 35 öre.
71. **Spanien och Kuba** af litteratör *Emil Svensén.* 25 öre.
72. **Om Norrlands** näringar och deras naturliga betingelser af prof. *A. G. Högbom.* 25 öre.
73. **Förfalskningar af närings- och njutningsmedel** af handelskemisten *John Landin.* 30 öre.
74. **Gladstone** af *Gustaf Siösteen.* 25 öre.
75. **Om skidor och skidlöpning** af doc. *L. A. Jägerskiöld.* 2:a illustr. uppl. 20 öre.
76. **Om insjöfisket och insjöfiskaren** af med. o. fil. dr *Carl Cederström.* 15 öre.
77. **Skönhet för alla** af *Ellen Key.* 3:e uppl. 30 öre.
78. **Om arbetarnas konsumtionsföreningar i England** af red. *G. H. von Koch.* 2:a uppl. 30 öre.
79. **Några ord om Berzelius** af lektor *H. G. Söderbaum.* 25 öre.
80. **Om stjärnornas natur** af fil. dr *N. V. E. Nordenmark.* Med 3 fig. 15 öre.
81. **Något om olika slag af fortplantning inom djurriket** af doc. *L. A. Jägerskiöld.* Med 20 fig. 15 öre.
82. **Om lapparna i Sverge** af prof. *K. B. Wiklund.* Med 6 bilder. 40 öre.
83. **Om släktnamn och antagandet af sådana** af ingeniör *K. Trotzig.* 20 öre.
84. **Renlighet och frisk luft** af prof. *Hjalmar Öhrvall.* 2:a uppl. 15 öre.
85. **Om skogsodling** af f. d. kapten *G. von Paykull.* 25 öre.
86. **Sagoskalden Hans Christian Andersen** af *Hellen Lindgren.* 15 öre.
87. **Det svenska språket i Amerika** af fil. dr *Gustav Andreen.* 15 öre.
88—89. **Några hufvuddrag af fosterutvecklingen** af prof. *J. Aug. Hammar.* Med 46 fig. 70 öre.
90. **Victor Hugo** och hans strid med Napoleon III af lektor *Rich. Steffen.* 35 öre.
91. **Några blad ur bokens historia** af prof. *H. Schück.* 15 öre.
92. **Från vår bokhandels barndom** af prof. *H. Schück.* 15 öre.
93. **Författningsstriden i Finland** af red. *Valfrid Spångberg.* 20 öre.
94. **Människans inälfsmaskar** af lektor *Johan Erikson.* Med 35 fig. 25 öre.
95. **Om individualitetens betydelse fördet allmänna bästa** af *John Stuart Mill.* Öfvers. af prof. *Hj. Öhrvall.* 20 öre.
96. **Fornskandinaviska upptäcktsfärder i Nordatlantiska hafvet** af *Karl Ahlenius.* 30 öre.
97. **Ur de djurfångande växternas lif** af lektor *K. Starbäck.* Med 25 fig. 20 öre.
98. **Råd och anvisningar till Sverges insjöfiskare** af med. o. fil. dr *Carl Cederström.* 25 öre.
99. **Fredsrörelsen på 1890-talet** af *Anna B. Wicksell.* 30 öre.
100. **Adolf Hedin** af redaktör *Valfrid Spångberg.* 70 öre.
101. **Om vården af späda barn** af förste stadsläk. *R. von Post.* 30 öre.
102. **Om villkorlig dom** af jur. kand. *Arthur Rydin.* 35 öre.
103. **De engelska rösträttsreformerna** af *Gustaf Siösteen.* 25 öre.

104. **Träldomen i Norden** af fil. lic. *Emil Sommarin.* 20 öre.
105. **Något om vår kropps egna skyddsmedel mot bakterier** af med. dr *Anna Stecksén.* 15 öre.
106. **Gustaf Frödings skaldskap** af fil. dr *Ruben G:son Berg.* 25 öre.
107. **Den svenska arbetareskyddslagstiftningen och yrkesinspektionen** af juris kand. *Georg Stjernstedt.* 25 öre.
108. **Anders Fryxell** af lektor *Johan Bergman.* 25 öre.
109. **Allianser mellan arbetare och arbetsgifvare** af prof. *K. Wicksell.* 20 öre.
110. **Om folkbibliotek** af *A. S. Steenberg.* Med 14 bilder. 20 öre.
111. **Bad är hälsa** af förste stadsläk. *R. A. von Post.* Med 12 fig. 20 öre.
112. **Johan Ludvig Runeberg** af prof. *Otto Sylwan.* 30 öre.
113. **Rättigheter och skyldigheter gentemot statskyrkan.** En hjälpreda för svenska medborgare af jur. kand. *Georg Stjernstedt.* 15 öre.
114. **Striden om den danska statsförfattningen** 1866—1901 af fil. dr *P. Munch.* 35 öre.
115. **Ryggradsdjurens närmaste nu lefvande förfäder** af fil. lic. *L. Gabr. Andersson.* Med 28 fig. 25 öre.
116. **Praktisk handledning vid verkställandet af elementära dissektioner. I. Däggdjuren** af prof. *J. Aug. Hammar.* Med 20 fig. 35 öre.
117. **Råd och anvisningar beträffande hönsens skötsel** af *Joh. Byman.* Med 9 fig. 25 öre.
118. **Om de veneriska sjukdomarnas betydelse** af prof. *Edv. Welander.* 25 öre.
119. **Åkerjorden** *och villkoren för dess fruktbarhet* af agronomen *A. G. Kellgren.* 20 öre.
120. **Om läsning** af *Georg Brandes.* 15 öre.
121. **Om anstaltsvård af sinnessjuka** af prof. *Frey Svensson.* 25 öre.
122. **Ett modärnt renhållningssystem** af förste stadsläk. *R. von Post.* Med 22 fig. 30 öre.
123. **Regeringsformen** af jur. kand. *C. G. Bergman.* 20 öre.
124. **Skråtvånget** af fil. lic. *Emil Sommarin.* 25 öre.
125. **Det skönas problem** af konstnären *Richard Bergh.* 25 öre.
126. **De i Sverge i stort odlade Kulturväxterna** af agronomen *A. G. Kellgren.* 25 öre.
127. **Kort öfversikt af vårt lifförsäkringsväsende** af *Sven von Sneidern.* 30 öre.
128. **De smittosamma sjukdomarna och hemmen.** I, af förste stadsläkaren *R. von Post.* 30 öre.
129. **Socialiststaten och nutidssamhället** af prof. *Knut Wicksell.* 25 öre.
130. **Handledning vid elementära dissektioner. II. Fåglarna,** af prof. *J. Aug. Hammar.* Med 22 fig. 40 öre.
131. **Ett hem, dess byggnad och inredning** af arkitekt *Ragnar Östberg.* Med talrika illustr. 25 öre.
132. **De smittosamma sjukdomarna och hemmen. II.** af förste statsläkaren *R. von Post.* 25 öre.
133. **Den semitiska språkforskningens strid mot gällande dogm.** Föredrag af prof. *Herm. Almkvist.* 25 öre.
134. **Nordisk folktro och fornnordisk religion** af prof. *Henrik Schück.* 25 öre.

Hvarje skrift säljes särskilt. De hittills utkomna 134 häft. kunna äfven erhållas inb. i 16 band till ett sammanlagt pris af 39 kr.

Bd I (häft. 1—10) 2 kr.; bd II (häft. 11—19) 2: 25; bd III (häft. 20—28) 2 kr.; bd IV (häft. 29—37) 2 kr.; bd V (häft. 38—45) 2 kr.; bd VI (häft. 46—53) 2 kr.; bd VII (häft. 54—61) 2: 50; bd VIII (häft. 62—70) 2: 50; bd IX (häft. 71—78) 2: 50; bd X (häft. 79—86) 2: 50; bd XI (häft. 87—94) 2: 50; bd XII (häft. 95—102) 3: 25; bd XIII (103—110) 2: 50; bd XIV (häft. 111—118) 3 kr.; bd XV 119—126) 2: 75; bd XVI (häft. 127—134) 2: 75.

Återförsäljare erhålla goda villkor och antagas, äfven på obetydliga platser, om anmälan göres hos **Alb. Bonnier, Stockholm.**
Andra meddelanden rörande småskrifterna ställas till **Verdandis Småskriftkommitté, Stockholm.**